

**FG1296 Själständigt arbete, avancerad nivå inom lärarprogram
(musik som ämne 2), 15 hp**

Ämneslärarexamen med inriktning mot arbete i gymnasieskolan
2017

Institutionen för musik, pedagogik och samhälle (MPS)

Handledare: Johan Nyberg

Matilda Randin

Sångundervisning för flickor i målbrottet

Sammanfattning

Genom historien har diskussionen om målbrott ofta varit förknippat till män och mäns röstutveckling. Så sent som på 80-talet kom forskare fram till att även kvinnor genomgår denna fysiska förändring i sina röster som då klassificerades som ett målbrott. Det kvinnliga målbrottet har hamnat i skymundan i forskning och diskussioner, trots att sång i många sammanhang anses vara feminint kodat (Bergström-Källén 2011; Green 2002).

Syftet med studien har varit att få en uppfattning om hur sångpedagoger reflekterat kring sin undervisning med flickor som genomgår ett målbrott. Detta för se om det fanns skillnader i tankesättet till det manliga målbrottet ur ett genusperspektiv. Undersökningen genomfördes med hjälp av intervjuer med fyra olika sångpedagoger av blandade åldrar. Samtliga intervjuer spelades in och transkriberades för att likheter och skillnader i pedagogernas svar skulle kunna urskiljas.

Resultatet visar att en flicka i målbrottet bör få jobba med repertoar som är bekväm och i det röstläge där flickan har kontroll. Då pedagogerna var eniga om att en flicka i målbrottet ofta har ett lågt självförtroende är det väsentligt att inte pusha henne för hårt. Analysen har sedan resulterat i ett arbetssätt som kan ge pedagoger en fingervisning i hur ett arbete kan se ut med en flicka i målbrottet. Av analysen kan nyckelord plockas ut som Egaliseringsövningar, repertoar i litet omfång och Samtal om målbrottet. Samtalet om målbrott bör ske men om flickan visar tecken på lågt självförtroende kan till exempel begreppet röstförändring vara ett alternativ.

Nyckelord: Female adolescent voice change, Singing voice, vocal development

Innehållsförteckning

1. Inledning och bakgrund	1
1.1. Sång som "kvinnlig" konstform	2
1.2. Röstfack, trender och komplikationer	2
1.3. Syfte	3
2. Genusvetenskapligt perspektiv	3
2.1. Vad är genus?	4
2.2. Könsbenämningar i rapporten	4
3. Rösten under målbrottet	5
3.1. Den anatomiska och biologiska tillväxten i stämbanden	5
3.2. De fyra olika stadierna under målbrottsperioden	6
4. Metod	7
4.1. Intervjuer	7
4.2. Genomförande	9
4.3. Val av informanter och etik	10
5. Resultat.....	10
5.1. Presentation av informanter	11
5.2. Intervjuerna	11
5.3. Sammanfattning	19
5.4. Metoddiskussion.....	21
6. Diskussion.....	23
6.1. Begreppet röstförändring - för att förebygga bristande självförtroende	24
6.2. Luftig klang och trender	25
6.3. Arbetssätt och metod	26
Referenser	28

1. Inledning och bakgrund

När vi talar om målbrottet är det ofta i relation till män. Mäns målbrottsperiod under tonåren är påtagligt för de allra flesta, då rösten genomgår stora förändringar. När jag under min utbildning på Kungliga musikhögskolan förstod att målbrottet även sker hos kvinnor blev jag förvånad. Dels över det faktum att ingen påpekat detta trots att jag har sjungit i kör sedan småbarnsåldern. Dels över att många i min omgivning inte heller verkar ha vetat om det. Eftersom män genomgår större röstförändringar verkar det kvinnliga målbrottet ha hamnat i skymundan i forskning och litteratur. Rösten utvecklas förvisso olika och att genomgå ett målbrott är individuellt både för män och kvinnor. Det är inte förrän på senare år då jag själv har kommit i kontakt med unga tjejer i min egen undervisning som problematiken kring kvinnors målbrott har gjort sig påtaglig.

I arbetet med unga tjejers röster har jag upplevt att det genomgående är svårt för dem att hitta klang i sin sångröst. Klangen kan vara läckig, färglös, tunn och ofta väldigt svag. Ibland är det bara i huvudregistret men jag har också stött på fall där hela rösten är "drabbad". Efter olika lång tid är det lättare för de flesta att hitta en tätare klang. Då det är känt för mig att flickor genomgår ett målbrott blir det ett naturligt val att tro att detta är huvudfaktorn till den svaga och luftiga klangen. Däremot är det svårt att veta exakt då många faktorer kan påverka.

Det är en sak att läsa om det kvinnliga målbrottet i olika typer av litteratur, och en annan att möta det i verkligheten. Symptomen på röstförändring varierar från person till person och på en ung flicka kan det vara svårt att sätta fingret på vad det kan vara. Detta gör den kvinnliga röstförändringen mer diffus än den manliga, då den är mindre hörbar. Detta kan vara en anledning till att det inte forskas lika mycket om det kvinnliga målbrottet. Därför vill jag få en inblick i hur sångpedagoger tänker kring sin undervisning med målbrottet hos flickor och när de misstänker att deras elev/elever genomgår ett målbrott.

Bakomliggande identitet kan också vara av betydande vikt då en flicka som varit sopran i hela sitt liv helt plötsligt inte kan ta de höga tonerna som krävs. Detta kan vara förödande för en flicka i tonåren (Sweet 2015). Därför är det också viktigt för mig att ta reda på hur sångpedagoger tar upp ämnet med sina elever. Huruvida en pedagog bör prata om målbrottet eller helt strunta i det för att inte göra flickan obekvämlig så att hon inte känner att det är något fel på henne. Eller ska en pedagog prata om det men använda ett annat begrepp som i att flickan genomgår en röstförändring för att avdramatisera ordets tyngd inför flickan.

1.1. Sång som "kvinnlig" konstform

Det målbrottsstudier som gjorts är oftast relaterat till mäns målbrott. Ändå är sång något som i många sammanhang förknippas som något feminint och i ren bemärkelse "kvinnligt" (Green 1997). Lucy Green, forskare inom genus och musikpedagogik, genomförde en studie med 78 musklärare (Green 1997). Dessa lärare fick frågan huruvida de ansåg att unga flickor vara mer intresserade och mer engagerade än unga pojkar när det kom till sånglektioner, eller om intresset och engagemanget var exakt lika mellan könen. 68 lärare ansåg att flickor var mer intresserade och engagerade medan 13 lärare uppfattade könen som lika.

Även Carina Borgström-Källéns (2011) studie om gymnasieelevers musikaliska handlingsutrymme visar på att sång är feminint kodat. Med begreppet menas att de flesta som sjöng på de två skolorna studien utfördes på, utgjordes av flickor. Trots att dessa studier visar att sång kan vara socialt konstruerat som feminint har det hittills varit pojkars målbrott som fått den mesta uppmärksamheten i vetenskapliga artiklar, avhandlingar och uppsatser. Detta kan vara på grund av att det inte var framåt 80-talet som forskare faktiskt kom fram till att kvinnor också genomgår en röstförändring (Gackle 1991).

Fram till sent 70-tal trodde de flesta körpedagoger, sångpedagoger, musklärare och forskare att kvinnor inte genomgick en röstförändring (Gackle 1991). Ett målbrott ansågs alltså inte existera hos kvinnor (Gackle 1991).

Lynne Gackle (1991), professor i körpedagogik, menar att det inte var förrän på 80-talet som det genomfördes fler forskningsstudier på kvinnor där det då bevisades att en fysiologisk röstförändring faktiskt sker hos kvinnor. Gackles intresse för ämnet väcktes under tidigt 80-tal då hon fick förfrågan att jobba med en flickkör i åldrarna 8-12 år. Hon var förvånad över den luftiga klangen och letade efter material som kunde underlätta hennes arbete. Gackle menar att det var svårt att få adekvat hjälp eftersom nästan ingen forskning hade bedrivits kring ämnet och därför började hon själv bedriva forskning kring det kvinnliga målbrottet (Mell 2013).

1.2. Röstfack, trender och komplikationer

Klassificeringen av flickor som sopraner och altar kan vara avgörande för hur en flicka använder sin röst på ett hälsosamt sätt under målbrottet (Leedberg 2013). Det händer att pedagoger överlag är för snabba med att placera in flickor i röstfack och under en målbrottsperiod kan detta få konsekvenser (Sweet 2016). Under röstens förändring och

utveckling, är det nästan omöjligt att tilldela flickor ett röstfack (Leedberg 2013). Flickor som blir placerade i altstämman i en kör eller får låg repertoar över huvudtaget kan utveckla problem med egaliserings mellan bröst- och huvudregister (Leedberg 2013). De brukar då tvinga upp höga toner i bröstregistret¹ eftersom tonerna i huvudregistret² ofta blir tunna och färglösa. Unga flickor förstärker gärna detta genom att göra aktiviteter som uppmuntrar att skrika i låga områden av rösten eller när de härmar en artist med en utvecklad röst och brett omfång. Detta kan vara skadligt om det görs alltför ofta och inte korrekt (Leedberg 2013; Gackle 1991).

Unga Flickor vill idag gärna sjunga sådant som kanske egentligen inte är lämpligt för deras röster och det kan vara svårt som pedagog att möta deras önskemål. Det kan spekuleras i varför det är så, mycket kan ha att göra med att unga flickor har förebilder som når dem via olika typer av medier. Då får flickorna på så sätt höra olika röster och bildar sig röstideal som många vill eftersträva. Dessa ideal kan bidra till heshet och rösttrötthet, något jag själv märkt när jag har undervisat unga flickor.

1.3. Syfte

Syftet med detta projekt är att få en inblick i hur sångpedagoger reflekterar kring sin undervisning gällande flickor som genomgår målbrottet. För att se om det dyker upp skillnader i tankesättet till det mer kända manliga målbrottet ur ett genusperspektiv. För att slutföra studien har dessa frågor legat till grund:

- Hur identifierar en sångpedagog ett kvinnligt målbrott?
- Hur beskriver en sångpedagog sitt arbete med en flicka som genomgår målbrottet?
- Hur tänker en sångpedagog kring kommunikationen om flickans målbrott mellan sångpedagog och elev?

2. Genusvetenskapligt perspektiv

I följande del presenteras det genusvetenskapliga teoretiska perspektivet som har präglat studien. Jag har valt att utgå från Raewyn Connells (2015) teoretiska ram när det kommer till

¹ Det register vi använder när vi sjunger i låga lägen, det kan också kallas talregister.

² Det register vi använder när vi sjunger i höga lägen, det kan också kallas falsettregister.

de könsbenämningar som används i rapporten och hur analysen har arbetats fram från resultatet.

2.1. Vad är genus?

Genus har sedan långt tillbaka varit kopplat till kodning av biologiska och fysiska företeelser som sedan har konstruerats till könet man och könet kvinna (Borgström-Källén 2014). Det manliga och det kvinnliga könet har utgjort grunden för tidigare genusforskning där två motsatta parter har bildat två fack, det kvinnliga och det manliga (Borgström-Källén 2014).

Huruvida dessa två fack bestämmer om det är manligt eller kvinnligt avgörs av den som befinner sig i det sociala sammanhang där det ska fattas ett beslut menar Connell (2015). Det kvinnliga och manliga blir därför automatiskt bestämt utifrån ett socialt och beteendemässigt mönster. Detta mönster bygger på huruvida vi är uppväxta, vad vi har för genusrelaterade bakgrundsfakta och om kulturella olikheter finns med personen vi möter. Därför blir det svårare att dra en tydlig gräns mellan genus och kön som inte är kopplat med varandra. Det kvinnliga och manliga ger en mer diffus linje då spektrat av dessa två fack blir vidare och bredare (Connell 2015).

Connell (2015) anser att gränsen mellan kön och genus inte går att särskilja. Hon hävdar att till skillnad från tidigare forskning är kön och genus ihopkopplade och sammanflätade till de sociala konstruktioner vi i samhället bygger upp. De konstruktioner utgår ofta från att kroppen utgörs som objekt för huruvida en person är kvinna, man eller som jag själv vill tillägga, hen. Dessa bestämda former av beslut som fattas sker i det dagliga livet som skolan, träningen eller på jobbet. Både genus och kön är då alltså konstruktioner av människor som handlar om manligt och kvinnligt betingade företeelser (Connell 2015). Konstruktionerna är med andra ord inte längre förutbestämt, såsom till exempel två olika biologiska kön. Genuskonstruktionerna menar Connell (2015) skapas både när det gäller kodning av kön och kodning av vad som anses manligt och kvinnligt.

2.2. Könsbenämningar i rapporten

När studien hänvisar till det kvinnliga målbrottet alternativt det manliga menas, att röstens utveckling är en fysisk företeelse och alltså inte förknippat med biologiskt kön. I och med att studiens fokus är sångpedagogernas syn på sitt arbetssätt har inget möte skett med personer som genomgår ett målbrott. Därför blir en uppdelning av dessa två olika grupper en lätt utväg att ta. Jag vill dock påpeka att de fysiska förutsättningar som sker i rösten under

målbrottsperioden endast utgör huruvida jag väljer att benämna kvinnligt/manligt målbrott behöver inte nödvändigtvis tillhöra en person som är biologiskt född till kvinna/man. I benämningarna finns alltså ingen feminin eller maskulin kodning och ingen genuskonstruktioner av manligt eller kvinnligt har gjorts. Utan det kvinnliga och manliga målbrottet är fysiska företeelser som inte är ihopkopplade med personer som är könade efter sociala konstruktioner.

I rapporten uppdelas också könsbegreppen i två huvudfack när det pratas om pojkar och flickor alternativt unga kvinnor/unga män. Studiens syfte med detta är att på ett begripligt sätt förstå en skillnad mellan de fysiska företeelserna som sker i rösten i det kvinnliga och manliga målbrottet. Därför finns dessa två fack med som förklaringar. Genom dessa indelningar finns alltså en möjlighet att lättare förstå fysiska skillnader mellan de två målbrotten. Könsbegreppen är alltså, återigen, inte förknippat med maskulin eller feminin kodning och inga konstruktioner har gjorts.

3. Rösten under målbrottet

Här presenteras tidigare forskning och undervisningslitteratur om det kvinnliga målbrottet. Den anatomiska processen när struphuvudet förändras kommer förklaras samt symptomen och olika komplikationer som kan uppstå, exempelvis tappad sånglust under målbrottsperioden.

3.1. Den anatomiska och biologiska tillväxten i stämbanden

Målbrott uppkommer när struphuvudet och stämbanden växer under puberteten. Under målbrottet växer stämbanden både på längden och bredden, vilket leder till en mörkare och kraftigare röst. Denna tillväxt är större hos män än hos kvinnor men sker hos båda könen (Sundberg 2001). Under denna förändring av rösten kan det för vissa betyda att stämbanden inte sluter helt tätt. Rösten kan därför kännas tunn och "läckig", eftersom mycket luft passerar stämbanden (Sundberg 2001).

När glottisslutningen inte är tät beror detta på en otillräcklig aktivering av vokalismuskulerna³. Symptomen yttrar sig i att stämbanden bildar en triangelliknande form istället för två parallella linjer. Det innebär att stämbandens främre del vibrerar normalt med en tät slutning samtidigt som (på grund av den otillräckliga aktiveringen av vokalismuskulerna) stämbandens bakre del inte sluter tätt och luft strömmar igenom (Sundberg 2001). När glottisslutningen inte är tät uttrycker sig symptomen olika för unga män och unga kvinnor. Män får ofta "tuppar" i rösten, så kallade registerbrott. För kvinnor kan det både vara "tuppar" och andra mer diffusa symptom. Luften som strömmar igenom stämbanden kan då ge uttryck i att flickan måste andas oftare, hon kan ha svårt att få klang i tonerna som yttrar sig i en väsende och "läckig" röst, hon kan få ett mindre och tunnare register än hon haft tidigare, samt svårt att orientera sig i sina register (Sundberg 2001; Elliot 2009; Sweet 2016; LaTour & Davids 2014).

Flickors röstförändring är som tidigare nämnts inte lika dramatisk som röstförändringen hos pojkar. På en flicka ökar stämbandens längd med ca 3-4 mm under målbrottet, medan en pojkes stämband ökar med ca 1 cm. De växande organen gör så att rösten blir lägre i pitch (se fotnot 4) och en flickas röst sänks ungefär en ters medan en mans röst sänks ungefär en oktav (Sundberg 2001; Elliot 2009; Gackle 1991; Sweet 2016; LaTour & Davids 2014).

3.2. De fyra olika stadierna under målbrottsperioden

Leslie Leedberg, sångpedagog och musiklektör, menar att en flicka genomgår ett målbrott i fyra olika stadier. Under sitt arbete som sångpedagog har hon kartlagt flickors målbrottsperiod och kommit fram till att en flickas röst genomgår en ständig förändring i upp till fyra års tid och med start från ca 10 års ålder (Leedberg 2013). De symptom som uppstår under en flickas målbrottsperiod och som nämnts i föregående avsnitt, förklarar Leedberg och placerar in i olika stadier.

Stadie 1: Före puberteten.

Detta stadie inträffar ofta när en flicka är mellan 8-10 år. Hennes röst har då en flöjtliknande klang och en ljus röst. Hon brukar heller inte ha alltför svårt att röra sig mellan hennes olika register.

³ Vokalismuskulerna är de muskler som sitter inne i stämbanden. Dessa muskler är de som sträcker stämbanden när vi talar och sjunger, en annan benämning är också stämbandssträckare.

Stadie 2a: Före puberteten/Före första menstruationen.

Detta sker runt åldern 11-13 år, ofta i samband med de första fysiska mognadstecknen. Här kan det uppstå ett registerbrott mellan ettstrukna g upp till ettstrukna b och svårigheter att hitta en tät fonation runt tvåstrukna c och strax över. Andra symptom kan också vara läckighet och svårigheter att hitta klang i det lägre registret. Det kan också kännas pressat och forcerat att sjunga.

Stadie 2b: Under puberteten/Efter första menstruationen.

Flickor runt 13-15 år kan uppleva en mer väsande ton i sin klang och en tung kvalitet. Det mest bekväma läget kan vara begränsat till ca sex toner, och lägre toner är ofta mer bekväma att sjunga än höga. Detta är det mest kritiska stadiet i utvecklingen då tessituran (medelvärdet på röstens höjdtoner) kan röra sig upp och ner och begränsa registret. Förändringar under det här stadiet kan vara sporadiska och oförutsägbara.

Stadie 3: Efter första menstruationen/Ung vuxen

Detta stadie sker oftast hos unga kvinnor runt åldern 14-15. Hennes röst kan vara inkonsekvent i form av okontrollerbar och kontrollen som finns kan vara olika från dag till dag. Även i detta stadie kan registerbrott som "tuppar" uppstå, men det är en minskning i läckighet och tonen blir fylligare och rikare. I detta skede kan den unga kvinnan börja producera vibrato.

4. Metod

I detta kapitel redogörs för vilka tillvägagångssätt som använts för att nå resultat i undersökningen. I studien har intervjuer bedrivits med både låg grad av standardisering och strukturering. Varav analysen har arbetats fram via transkribering och kategorisering av det empiriska materialet.

4.1. Intervjuer

Kvalitativ och kvantitativ metod är samlingsbegrepp för en rad olika forskningsmetoder som alla går ut på att samla in och skapa data. En kvalitativ forskningsmetod undersöker händelser

som sker i den sociala verkligheten där bland annat handlingar, konflikter eller attityder studeras och analyseras. Ofta används metoder som intervjuer, observationer eller dagböcker. Detaljer blir viktiga i handlandet och ofta är det dessa detaljer som ligger till grund för analyserna inom de kvalitativa metoderna (Patel & Davidsson 2011; Thurén 2013).

För att komma åt de små detaljer som kan utgöra stor skillnad för resultatet är forskarens sätt att tolka det empiriska materialet betydelsefull (Thurén 2013). Vikten av att tolkningarna blir objektiva är adekvat för att på så sätt få en korrekt och tydlig analys och detta måste forskaren beakta när hen väljer undersökningsmetod (Patel & Davidsson 2011).

För att ta reda på hur sångpedagoger beskriver sin undervisning med flickor i målbrottet har studien utgått ifrån en kvalitativ undersökning med intervjuer av låg grad av standardisering och strukturering som metod. När olika svar ska jämföras för att hitta mönster eller komma fram till en teori är intervjuer användbara (Patel & Davidsson 2011). När forskaren ska bedriva intervjuer måste hen ha två aspekter i beaktning. Dels graden av standardisering och dels graden av strukturering.

Grad av standardisering är ett begrepp som förklaras genom forskarens ansvar kring frågornas utformning och inbördes ordning. Om det finns en hög grad av standardisering finns frågorna nedskrivna och en tydlig ordning som följs. Om det däremot finns en låg grad av standardisering kommer forskaren på frågor i stunden och ingen inbördes ordning finns för ställandet av frågorna. För rapporter som jämför eller generaliserar är frågor med hög grad av standardisering att föredra eftersom exakt samma frågor ställs i exakt samma ordning till alla informanter (Patel & Davidsson 2011).

Grad av strukturering är ett begrepp som innebär graden av tolkning på frågorna för informanten. Forskaren måste aktivt göra ett val om hur mycket egen tolkning intervjupersonen kan tillåtas göra. I en hög grad av strukturering ges inget utrymme för tolkning alls och i en låg grad av strukturering ges intervjupersonen stora möjligheter till egen tolkning av frågorna.

I rapporten valdes intervjuer med låga grader då jag ville bjuda in till samtal och diskussioner. Det kvinnliga målbrottet är mer diffust än mäns målbrott och därför var det inte säkert att alla pedagogerna visste vad de skulle svara på frågor som till exempel identifikation av det kvinnliga målbrottet eller övningar som är att föredra för en flicka i målbrottet. Det var därför viktigt att kunna ställa följdfrågor och öppna upp för tolkningar.

4.2. Genomförande

En vanlig metod för att bedriva en intervju är den så kallade tratt-tekniken. Den har även dessa intervjuer utgått ifrån och då inleddes intervjuerna med de stora, övergripande frågorna för att sedan bli mer specifika. För att frågorna skulle vara relevanta för forskningsstudiens syfte granskades frågorna kritiskt under förarbetet så att de dels inte kunde misstolkas och dels att de höll sig inom ramen för forskningsfrågorna.

Kvalitativa intervjuer genererar samtal där informanterna och intervjupersoner är med och skapar studien vilket också är viktigt att beakta som forskare. Det kan vara av vikt att styra informanten i rätt riktning så att svaren blir relevanta för studiens huvudsyfte, och intervjuaren måste också vara beredd på att ställa följdfrågor. De som sagts måste också dokumenteras. Här har forskaren också möjligheter att välja vilken metod som ska användas, exempelvis ljudupptagning, videodokumentation eller anteckningar. Anteckningar kräver stor koncentration och det är ofta svårt att ta sig an uppgiften om forskaren är ny på fältet. Video- eller ljudupptagning är oftare lättare då forskaren kan koncentrera sig fullt ut på intervjun. Det viktiga är då att fråga informanterna om tillåtelse först (Patel & Davidsson 2011). För denna studie har ljudupptagning valts som dokumentation eftersom jag då kunde fokusera på informanterna och vara närvarande under samtalet. Om anteckningar gjorts samtidigt hade detta kunnat ta fokus från intervjun.

I intervjuerna har frågor ställts som har handlat om: informanternas bakgrund och erfarenheter, informanternas syn på huruvida det finns ett problem eller inte med att det inte pratas så mycket om det kvinnliga målbrottet, hur informanterna hanterar flickor som genomgår ett målbrott och hur informationerna tänker kring övningar och repertoar. För att kunna besvara frågorna i denna studie måste informanterna veta att det finns ett kvinnligt målbrott och de måste ha erfarenhet av att ha undervisat flickor i målbrottet.

Intervjuerna utfördes med en låg grad av standardisering och strukturering. Jag försökte ta fasta på vad varje informant hade för upplevelser och erfarenheter och sedan jämföra dem med varandra. Samtliga intervjuer spelades in och sedan transkriberades. Transkriberingarna har sedan sammanställts och citat har valts ut som presenteras i resultatkapitlet. De sammanställningar som presenteras är sådant jag anser är relevant för syfte och forskningsfrågor. Ur intervjuerna presenteras sedan ett resultat och detta resultat är uppfattningar och tolkningar från vad informanterna har svarat. Intervjuerna har kritiskt granskats och reflektioner kring vad som sagts och inte sagts diskuteras i diskussionskapitlet.

4.3. Val av informanter och etik

informanterna har nog har informerats om hur deras bidrag till studien kommer användas. Av etiska skäl har det betonats om huruvida intervjuerna är konfidentiella eller öppna. Skillnaden mellan dessa begrepp är att öppna intervjuer identifierar informanterna i rapporten medan konfidentiella intervjuer inte identifierar informanterna (Patel & Davidsson 2011). I studien har alla informanter nämnts med andra, könsneutrala namn för att understryka att studien inte syftar till genusperspektivet om huruvida eleven uppfattar sin lärare som man eller kvinna. Det spelar alltså ingen roll för resultatet om pedagogen är socialt könad som man eller kvinna. Alla informanter fick denna information muntlig innan intervjuerna startade.

Jag har valt att intervjua fyra sångpedagoger med olika bakgrund och olika lång arbetslivserfarenhet. Alla informanter fick veta min problemformuleringen och varför studien görs.

Tillvägagångssättet när informanterna har valts har två aspekter. Dels geografiska då informanterna måste bo och arbeta i Stockholm. Detta för att underlätta tillgängligheten för intervjuerna. Dels efter hur pass väl dessa personer är kända för mig. I och med att arbetet sker under en begränsad tid har det varit väsentligt att intervjuerna snabbt har kunnat bokats in. Därför har studiens informanter också en viss anknytning till mig då jag har valt att intervjua tre kollegor och en av mina egna lärare på KMH.

5. Resultat

Detta kapitel består av två delar där den första delen är en redovisning av vad som exakt sades under intervjuerna och egna tolkningar kring varje pedagogs svar. Den andra delen är en presentation av en sammanfattande analys som resultatet resulterat i. Detta har gjorts med hjälp av transkriberingar av intervjuerna och tolkningar har sedan gjorts för att komma fram till en analys. I slutet på kapitlet presenteras även en metoddiskussion.

Intervjuerna har gjorts med fyra olika sångpedagoger som alla har jobbat olika länge, är av blandade åldrar och kön. Ingen av pedagogerna nämns med sitt riktiga namn utan alla har fått könsneutrala namn av etiska skäl. Huruvida sångpedagogen är av kvinnligt eller manligt kön

spelar ingen roll för det slutliga resultatet. Däremot kan genusperspektivet vinklas åt andra hållet i huruvida eleven uppfattar pedagogen som man eller kvinna. Detta kommer inte tas upp i studien då inga elever har observerats. Intervjuerna har gjorts en och en med ljudupptagning och kontakten med informanterna skedde via mail och direktkontakt. Två av informanterna är kollegor till mig på samma sångstudio, en är min sånglärare och en är min kollega som jag jobbar tillsammans med i en föreställning som musikalartist.

5.1. Presentation av informanter

Kim: Kim har jobbat som sångpedagog i ungefär ett år och är utbildad musikalartist. Kim undervisar mest i pop/musikalgenren.

Billie: Billie har jobbat som sångpedagog i två år och är utbildad musikalartist och har även jobbat mycket med teater. Billie undervisar i pop/rock/musikal.

Alex: Alex har jobbat som sångpedagog i snart fem år och är utbildad sångpedagog. Alex undervisar mest i pop/soul men även musikal.

Taylor: Taylor har jobbat som sångpedagog i 13 år och är utbildad sångpedagog. Taylor undervisar mest i pop/rock/soul/musikal.

5.2. Intervjuerna

Här presenteras utdrag ur intervjuerna från de frågor som ansetts väsentligt för studiens syfte och forskningsfrågor. Citat från varje pedagogs svar presenteras efter varandra och sedan sammanfattningar och egna tolkninlar kring frågan.

Rubrikerna är sammanställningar av ett tema med olika frågor som berör samma ämne. Eftersom intervjuerna gjordes med låg grad av standardisering och strukturering har inte exakt samma fråga ställts till varje sångpedagog. Detta för att diskussioner har uppkommit och följdfrågor har ibland ställts för att leda informanterna tillbaka till ämnet.

De rubriker som presenteras börjar med hur pedagogerna identifierar ett kvinnligt målbrott följt av övergripande arbetssätt för flickor som genomgår målbrottet. Sedan har jag valt att dela upp rubrikerna i arbetssätt i form av övningar och arbetssätt i form av repertoar då jag var nyfiken på hur pedagogerna tänker konkret kring detta. Dessa två rubriker bör ses som en sammanställning av ett samtal snarare än en intervju och blockcitaten är sammanfattande svar

från alla pedagoger. Därefter handlar sista rubriken om hur pedagogerna tänker kring begreppet målbrott och hur eller om det anses väsentligt att ta upp med flickan.

Identifikation av kvinnligt målbrott

Den första inledande frågan innebar att pedagogerna skulle få sätta ord på vad de anser vara symptom för flickor i målbrottet och hur de identifierar det. Det här visar om pedagogerna vet att det faktiskt sker ett målbrott för flickor och det visar också hur väl de känner till det.

Kim: En sak som jag märkt är att rösterna har blivit markant mörkare och djupare... Det är inte heller fullt så lätt att komma upp på höjden...

Billie: Jag skulle säga att det dels kan vara en svårighet att ta i, att hitta en fyllig röst och bottna i rösten... när de är i 12-13 årsåldern så kan man liksom höra att det brister, så som man kan höra på en tonårspojke att rösten pendlar upp och ner...

Alex: Ja, det kan vara lite svårt liksom just eftersom man inte läser så mycket om det. Men just på tonårsvröster så kan man ju verkligen uppleva att det finns ett hål på rösten... ungefär mellan a1 och d2 eller e2... här är rösten ofta läckig och inte så tät.

Taylor: Jag tänker att byte av röstläge är typiskt. Och att det är okontrollerade byten mellan röstlägen, om det är ett medvetet byte eller om det är något som händer. Och över huvudtaget bekymmer med att kontrollera tonträff... vi tappar kontrollen på hur långa stämbanden är.

Kim pratar om att rösten blir mörkare och djupare, samt att svårigheterna att komma upp på höjden blir märkbar. Billie hävdar att registerbrott och svårigheter att ta i och hitta fyllighet i rösten är symptomen vilket jag tolkar som att flickorna har en läckig röst. Alex menar att det finns ett "hål på rösten" mellan ettstrukna a och tvåstrukna e där rösten är läckig och inte så tät. Medan Taylor tar upp okontrollerade registerbyten och bekymmer med att kontrollera tonträff över lag.

Här syns tydliga gemensamma svar i vad pedagogerna letar efter när de möter flickor som de tror genomgår ett målbrott. Även om svaren är olika tycks det vara icke kontroll, registerbrott och läckig röst som är riktlinjerna för vad pedagogerna anser är ett tydligt tecken på att flickan genomgår ett målbrott. Även om Kim hävdar att "svårigheterna med höjden" är en bidragande faktor tolkar jag det som att Kim också har upplevt registerbrott precis som både Taylor och Billie beskriver. Även Alex som pratar om ett "hål på rösten" och specifikt beskriver att detta hål är mellan ettstrukna a och tvåstrukna e, tolkar jag det som att Alex också finner en problematik kring registerbytet mellan bröstregister och huvudregistret.

Övergripande arbetsätt för flickor i målbrottet

Följande frågor berörde hur pedagogerna jobbar med sina elever som genomgår målbrottet, på ett övergripande plan. Jag ville få en uppfattning om hur pedagogerna tänker kring arbetet med flickor i målbrottet och om de har tänkt över huvudtaget. Detta visar hur lärarna förhåller sig till flickorna och metodiken kring arbetet med dem.

Kim: Jag jobbar ganska mycket på att man ska försöka hitta sin huvudklang och inte strunta i den... Så man jobbar upp och stretchar upp sitt huvudklangsregister och sen mixa ihop rösterna, att man i en sångövning kan hoppa från bröstöst till huvudklang och tillbaka till bröstöst.

Kim menar att det är viktigt att jobba med att stretcha upp huvudregistret och att egalisera⁴ huvudregistret med bröstregistret. När Kim säger "huvudklang" och "bröstöst" tolkar jag det som huvudregister och bröstregister. Hon tycker att det är viktigt att jobba med hela rösten och att övningarna är tydliga för att bygga upp styrkan de olika registren.

Billie: Jag tycker att man jobbar utifrån de rösterna som de har. Att man jobbar bröstöst och att man jobbar huvudklang. Att man inte grottar in för mycket på att binda ihop, utan att man låter skarvarna vara där på nåt sätt och låta rösten få vara lite som den är och tillåta rösten att vara i de extremerna.

Billie anser att en pedagog bör låta flickan vara i två "extremer" under målbrottet. Vilket jag tolkar som att de två registren, huvudregister och bröstregister, får vara där de är och att inte jobba så mycket med att egalisera rösten. Billie hävdar att det är av vikt att vara tydlig när pedagogen väljer repertoar och övningar som då antingen fokuserar på huvudregistret eller bröstregistret. Även Billie använder begreppen huvudklang och bröstöst som jag liksom Kim tolkar som huvudregister och bröstregister.

Alex: Man ska sjunga låtar i ganska litet omfång... Det kan ju bli väldigt jobbigt om det är en fysiologisk grej att man inte kan göra vissa saker, så kan ju det dra ner ens motivation totalt och så tror man att man är dålig... Om man då har en elev som är mer bekväm i sitt bröstregister då kanske man sjunger där - när det kommer till repertoar. Men sen i övningar tycker inte jag man ska vara helt rädd för att utmana lite. Jag brukar jobba ganska mycket med glissandon på en kvint, och då gärna över problemområden.

Alex pratar om att välja repertoar med ett litet omfång för att inte sänka motivationen hos flickan. Jag tolkar det som att Alex lägger vikten på att det ska vara kul att gå till en sånglektion och att låtarna som väljs ska kännas bra för eleven. Men att det däremot går bra att utmana i övningarna. Liksom Kim uppfattar jag det som att Alexs glissandoövningar är till för att egalisera röstens två register och att stretcha upp huvudregistret. Eftersom Alex själv beskriver "gärna över problemområden". Jag vill påvisa att Alex sätt att jobba är en blandning mellan Kim och Billie. Alex, liksom Kim, jobbar med egaliseringsövningar och liksom Billie har repertoar som är tydlig för vad flickan är bekväm med.

⁴ Egalisera är ett uttryck sångpedagoger använder för att binda ihop röstens två olika register. Det är till för att jobba bort skarvarna som kan annars kan ge uttryck i registerbrott.

Taylor: Tjejer har ju oftast inte lika stora bekymmer som killarna egentligen. Och det blir mer diffust... Dels har jag jobbat ganska mycket med glissandon, gärna uppifrån och ner. Överhuvudtaget rörelser uppifrån och ner. För att jobba med kontrollen. Sen också att bara identifiera i vilken del av rösten det finns kontroll. Och ofta har ju tjejerna hittat det själva, och att utgå därifrån. Och inte minst för självförtroendets skull låta dem vara där en hel del, där det funkar och där det känns tryggt.

Taylor anser att ett kvinnligt målbrott är mer diffust än mäns målbrott. Jag tolkar det som att det finns större svårigheter i att veta hur en pedagog ska jobba med detta. Även Taylor jobbar med glissandoövningar liksom Alex och jag uppfattar det också som att detta är för att egalisera de två registren när Taylor beskriver "för att jobba med kontrollen". Liksom Alex utgår Taylor ifrån där rösten har kontroll för att inte sänka självförtroendet och låter flickorna vara i de kontrollerade lägena en hel del. Jag tolkar det som att Alex och Taylor anser att det är viktigt att inte sänka motivation och självförtroende.

I denna fråga märks det att Alex och Taylor jobbar likartat med flickor som genomgår målbrottet. Detta kan ha att göra med deras sångpedagogsutbildningar. Jämfört med Kim och Billie använder de också fler facktermer och konsekventa registerbegrepp som *huvudregister* och *bröstregister* istället för *bröströst* och *huvudklang*.

Arbetsätt i form av övningar för flickor i målbrottet

Detta är en fördjupning på föregående tema och jag ville veta konkret hur pedagogerna reflekterat kring arbetet med övningar för flickor i målbrottet. En del nämns redan i föregående tema men detta är mer djupgående och visar på hur pedagogerna förhåller sig till flickorna när det gäller övningar och teknikarbete under målbrottsperioden.

Kim: Det är en fördel att ha en stark huvudklang, är man bara stark i bröströsten och blir tilldelad en låt som är väldigt hög så står man kanske och skriker upp sig eller rent av provar sin huvudklang och det blir bara väsande och luftigt... Och rent konkret så tror jag att övningar uppifrån och ner är rätt bra för att hitta huvudklangen. Jag brukar till exempel göra en övning på "shii" där man börjar på typ c och gör en skala ner på en kvint och så jobbar man uppåt.

Kim menar att det väsentliga när det kommer till övningar är att stärka huvudregistret och jobba med det så flickan får en fylligare klang. Just för att göra det klart för henne att den rösten finns. Kim anser att det är viktigt för att flickan inte ska skrika upp sig och jag tolkar det som att Kim menar att det är väsentligt att hon inte vänjer sig vid att bara sjunga i bröströsten, även om hon genomgår ett målbrott. Jag tolkar Kim som att det mest väsentliga är att jobba med övningar i huvudregistret och inte så mycket i bröstregistret.

Billie: Jag tänker man inte ska pusha så hårt på höjden, SPECIELLT inte när man jobbar bröströst, utan att man håller sig inom ett ganska litet läge. Där det är bekvämt. Och huvudklangen, ja men då brukar jag göra övningar med korta toner som inte fokuserar så mkt på klangen. För huvudklangen har ju en tendens att bli

tunn. Så övningar på "bop" tycker jag är bra. Då kan man köra ganska snabbt så man inte hinner analysera rösten. Jag tror också att man inte ska pusha så hårt på höjden där heller, och att man pratar med sin elev om att inte forcera fram något.

Billie pratar om att både värma upp bröstregistret och huvudregistret. Det väsentliga är att inte låta flickan forcera fram något och hon får heller inte börja skrika. Därför tycker Billie att en pedagog bör jobba med övningar i ett litet läge, där det är bekvämt för flickan. För huvudregistret föredrar Billie snabba övningar med till exempel ett "bop" för att det inte ska hinnas med att analysera rösten och göra den tät. Jag tolkar det som att Billie vill göra övningarna bekväma för flickan och att inte utmana alltför mycket. Men att Billie både jobbar med bröstregistret huvudregistret.

Alex: Glida på en kvint tycker jag är rätt bra, eller en ters. Så man får glida igenom sina passagion⁵ och jobba med huvudregistret. Då brukar jag börja på en lip-drill "brrr" och sen kan man övergå till ett rrr och öppna upp mot ett a. Brr och rrr är bra för då får stämbanden verkligen gå ihop och klangen blir tät. Och sen brukar jag göra övningar ovanifrån och då kan man ju göra en skala - istället för att glida. Och då börja ganska högt för att de ska använda ganska lite stämbandsmassa och sen jobba nedåt. Och sen brukar jag göra bröstregisterövningar upp till kanske g1 eller max a1 och sen sluta där, för att inte pusha för hårt.

Alex är konkret i sin beskrivning av upplägget till valet av övningar. Jag tolkar Alex som att övningarna är mjuka och skonsamma som innehåller glissandon samt skalor uppifrån och ner. Alex nämner "lite stämbandsmassa" vilket enligt tolkningen menas att en liten del av stämbanden används så att tonen blir svag och liten. Alex vill liksom Billie inte pusha för hårt i bröstregistret utan använder ett ganska litet omfång. Jag tolkar Alex som att detta är till för att stärka och egalisera rösten mellan registren.

Taylor: Ja men som sagt glissa på en oktav upp eller ner; på ett mm eller oo. Både uppifrån och nedifrån då. Tänker också typ en treklang ner; men pricka varje ton på ett ja eller beroende på vilka vokaler som funkar för den personen.

Taylor har tidigare nämnt icke kontroll och svårigheter med tonträff, därför tolkas hennes svar som att dessa övningar är till för att stärka kontrollen och öka träffsäkerheten när det gäller att sjunga rent. Jag tolkar även dessa övningar som mjuka och stillsamma precis som Alex övningar men fokus för Taylor ligger i att hjälpa flickan att bygga upp rösten och på så sätt återfå kontrollen och tonsäkerheten.

⁵ Ett annat ord för skarv. Den passage som förekommer i registerbytet mellan huvudregister och bröstregister

Arbetsätt i form av repertoarval för flickor i målbrottet

Detta ämne är också en fördjupning på övergripande arbetsätt. Här fås en uppfattning om hur pedagogerna tänker kring valet av repertoar till flickorna. Något som uppkom kring detta ämna är trender och hur pedagogerna förhåller sig till kring trender i repertoaren i förhållande till flickornas målbrott. Här visas också hur pedagogerna förhåller sig till flickornas önskemål av repertoar och pedagogernas tankar kring dessa önskemål. Om huruvida repertoaren är passande för flickan eller inte och hur detta kan förebyggas genom att anpassa repertoaren till flickan.

Kim: Jag tror att det är viktigt att man känner efter dels vad eleven vill och dels vad jag kanske anser är lämpligt. Jag tror att en viktig grej är att man inte ger sig även om det är en tuffare period och att vi som pedagoger har en viktig roll att inte döda sånglusten. Att man sätter upp mål med sin elev och jobbar mot dem så att eleven känner att den blir sporrade och motiverade. Att repertoaren måste få vara rolig men ändå lite utmanande så att tjejen känner att hon utvecklas. Fast att man inte är dumdrigtig och ger en Ariana Grande låt till en tjej som inte har den rösten som krävs.

Kim tar upp sånglusten som ett argument för att välja repertoar med lite utmaning. Jag tolkar Kim som att hon menar att det skulle bli tråkigt för en flicka att ständigt vara i sin komfortzone och tycker att en pedagog ska sätta upp mål med eleven så eleven känner sig sporrade att fortsätta sjunga trots en tuffare period rent röstmässigt. Men att en pedagog inte ska vara alltför djärv när det gäller repertoar utan jag tolkar Kim som att en pedagog ska utgå från elevens röst och utmana därifrån.

Billie: Jag försöker anpassa tonarterna så det ligger i ett bekvämt läge för tjejen. Det finns inte någon anledning att säga "nej det här får du inte sjunga", för det kommer tjejen göra hemma ändå. Då är det bättre att jobba på lektionerna med låtar som tjejen VILL sjunga men att man anpassar låten till eleven man har... Jag väljer väldigt sällan låtar till mina unga tjejer, de har ofta en tydlig bild av vad de vill sjunga och då utgår jag från det. Däremot finns det inte många som vill sjunga i sin huvudklang och då lägger jag kanske lite större delen av uppsjungningen på huvudklangen.

Billie har tidigare nämnt att det är viktigt att inte låta flickan forcera fram något som inte är hon. Så Billie låter sina elever välja repertoar själva för att sedan anpassa tonarter och röstlägen till eleven som ska sjunga det. Jag tolkar Billie som att eleven ska få sjunga så bekvämt det går och nästintill vad som helst så länge hon inte börjar forcera. När Billie använder begreppet forcera tolkas det som att eleven inte ska göra sig till eller härma någon annan med sin röst. Flickans egna röst står i fokus och jag tolkar Billie som att den egna rösten kan appliceras på den repertoar som hon vill sjunga. Billie hävdar också att flickan i den här åldern sällan vill sjunga i sitt huvudregister och att som pedagog lägga mer tid på huvudregistret i uppvärmningen så repertoaren får ett fokus på bröstregistret.

Alex: Jag brukar ha som fokus att det ska vara roligt för eleven. Jag tänker att man kör bra låtar som eleven gillar men har kanske ett omfång på en kvint. Sen får man ju vara lite kreativ, om min elev vill sjunga Ed Sheran som många vill så kanske vi kör versen så som den ska vara men att man oktaverar ner refrängen eller att man anpassar tonarten och utgår från elevens röst... Men att också låta eleven testa! Bättre att de gör de hos en pedagog än hemma. Och de kan absolut få sjunga Ariana Grande, eller Adele men att man då är tydlig med att de måste göra det på sitt sätt för att alla låter olika och har olika förutsättningar.

Här tar även Alex upp Ariana Grande som Kim också pratar om men också Adele och Ed Sheran. Det kan tolkas som att dessa artister är populära just nu och vill sjungas av många flickor. Alex sätt att välja repertoar går hand i hand med hur Billie tänker men går emot Kims tankar om repertoarval. Alla tre pratar dock om sånglust och motivation, även om Alex använder ordet "roligt", Kim "sånglust" och Billie "Ta låtar som tjejen VILL sjunga" Jag tolkar det som att alla tre har samma fokus men jobbar med det på olika sätt. Alex och Billie tänker likadant med att anpassa låten till flickans röst och Alex menar till och med att det är bättre att de sjunger svåra låtar med stort omfång hos en pedagog. Vilket även Billie är inne på i och med hur Billie beskriver "annars kommer hon göra det hemma ändå". Kim uttrycker att det inte är lämpligt för en flicka under målbrottet att sjunga Ariana Grande men har liksom Kim och Billie ett tänk med att utmana och låta tjejen prova.

Taylor: Dels jobbar jag i gymnasieskolan. Där det finns något som heter kursplan... Där får jag fingervisningar, även om den är allmänt hållen, det står ingenting om vilka genrer men det står olika genrer från olika tider... Sen tänker jag att elevens intresse spelar roll, inte minst om man är i en känslig ålder eller period. Hos de målbrotts elever jag träffar på är inte självförtroendet på topp när det kommer just till sången. Så är det någon gång man kan få passa på att känna sig som hemma så är det väl då... Jag är öppen för förslag men jag tar mig också friheten att bedöma om det är för svårt för eleven.

Taylor har, som inte de andra pedagogerna har, en kursplan från skolverket att utgå ifrån. Den är allmänt hållen men Taylor måste anpassa sig till fingervisningarna därifrån. Framförallt blandade genrer. Taylor har dock liksom Alex en tanke på att låta flickan få vara "hemma" under målbrottsperioden vilket jag tolkar som att hon ska få sjunga där det finns kontroll. Taylor är den enda pedagogen som tar upp begreppet "självförtroende" vilket jag tolkar som det största fokuset Taylor har i sin undervisning när det gäller flickor i målbrottet. Jag upplever också att Taylor har samma idé som Kim har med att säga ifrån när en låt anses för svår för eleven. När Taylor nämner detta är hennes kroppsspråk bestämt och rösten tydlig, vilket jag tolkar som att det är en viktig aspekt i Taylors undervisning. Därför visar analysen att Taylors arbete med flickor i målbrottet är en blandning av både Kim, Billie och Alex sätt att tänka när det gäller repertoar. Detta kan ha att göra med Taylors långa erfarenhet och att Taylor jobbar med att sätta betyg inom sång.

Samtal och förhållningssätt till begreppet målbrott

Sista frågan i intervjun handlade om hur pedagogerna förhåller sig till begreppet målbrott inför flickorna. Här visas hur pedagogerna tänker kring samtalet om målbrottet med flickorna och vad det kan finnas för eventuella fördelar och nackdelar med att nämna begreppet inför dem.

Kim: När jag hamnade i målbrottet så upptäckte jag att jag fick en lägre röst. Jag upptäckte att jag kommer inte upp till de där tonerna som jag kunde ta förut, och då var det faktiskt min lärare som sa till mig att jag var målbrottet och då vet jag att jag reagerade på det. "VA, är jag i målbrottet? Näe, det kan jag väl inte vara". Så jag vill minnas att jag blev rätt upprörd... Jag tänker nog att det är viktigt att prata om det och att det finns nån slags "det är helt normalt för alla genomgår detta". Min lärare kanske la fram det lite väl hårt bara. Jag tror att det är bra att prata om det men att man kanske tar det lite försiktigt.

Kim tar upp egna erfarenheter som visar på att det var en aning upprörande att få veta att det var ett målbrott som gjorde att Kim inte kom upp till de höga tonerna längre. Jag tolkar Kim som att detta var jobbigt att få höra i den åldern och att det är viktigt som pedagog att prata om det på ett finkänsligt sätt och göra det så normalt som möjligt.

Billie: Jag tycker att det är viktigt att prata om det. Däremot vet jag inte riktigt om det är jätteviktigt att nämna att "nu går du igenom ett målbrott". Det kan man ju absolut säga, men jag tänker att det kan skapa en konflikt med de här unga tjejerna att "va, är jag i ett målbrott nu, vad innebär det och hur ska jag hantera det osv". Men att man är noga med att förklara att rösten ständigt förändras och att "nu är du i en viss ålder där det händer väldigt mycket med rösten"... Så att man pratar om det väldigt allmänt och att de känner att det inte är ngt fel på dem. Och att man är tydlig med att detta är din röst och såhär låter DU.

Billie beskriver också vidden av att flickorna får veta om att de genomgår en förändring i rösten men att en pedagog faktiskt inte behöver nämna begreppet "målbrott" till eleven. Jag tolkar det som att Billie och Kim är inne på samma spår och vill behålla en neutral diskussion om flickors målbrott så att de inte känner att det är något fel på dem. Billie menar att en pedagog också ska prata om det på ett allmänt plan, vilket jag tolkar som att det inte ska riktas direkt till flickan utan att rösten är något personligt och att alla låter olika.

Alex: Jag brukar faktiskt prata med mina elever om målbrottet, och berätta att din röst sjunker ungefär en kvart och visa på pianot för att de ska förstå. Vissa kanske tycker att det är lite pinsamt att prata om, men det är ju viktigt att de får veta vad som händer! Och det är ju egentligen helt sjukt att så få personer vet att tjejer hamnar i ett målbrott... Men däremot kan det ju skapa problem också, som att det blir en ursäkt eller att man kanske förväntar sig att man ska känna på ett visst sätt - att det kan bli ett slags hinder och att det kanske är bättre då att bara sjunga på... Jag tror att det är bra för tjejerna att veta om det men att man inte behöver trycka på den kappen hela hela tiden.

Alex är mer rakt på sak när det kommer till att prata om målbrottet med sina elever. Jag upplever att Alex tycker att det är viktigt att flickan får veta vad som händer i hennes kropp och att hon är tydlig med att förklara att flickans röst sjunker och visar detta på pianot. Alex uttrycker till och med att det är "helt sjukt" att så få människor vet om att flickor hamnar i ett

målbrott och att det finns ett stort problem idag. Jag tolkar Alex som att finns ett samhällsproblem där det inte pratas om det på en allmän nivå. Alex, till skillnad från Billie och Kim reagerar på att samhället inte pratar om det kvinnliga målbrottet, men är också inne på att eventuellt ta det lite försiktigt med begreppet. Dock tolkar jag Alex svar som att det inte får bli en ursäkt och att det är något som gör att flickan blir förvirrad över att det "bör kännas på ett visst sätt" vilket kan betyda att det kan bli ett förvirrat moment för flickan. Men Alex nämner inte att det på något sätt skulle kunna kännas konstigt för eleven eller att hon skulle få en känsla av att det är fel på henne. Medan Billie och Kim vill vara mer försiktiga för att inte skapa tankar hos flickan som kan försämra hennes självbild.

Taylor: Jag tänker att ju mer naturligt vi gör saker, vi som pedagoger, desto mindre konstigt blir det. Precis som att jag tycker att det är viktigt att vi pratar om menstruationscykel och annat som påverkar rösten. Och att det inte är mer dramatiskt än att en förkylning påverkar rösten. Målbrottet är ju något vi HAR under en period, det är inte något vi ÄR. Så ju mindre drama desto bättre.

Taylor, liksom Alex är också rak på sak. Taylor har ett bestämt sätt att se på diskussionen om målbrottet för flickor och jag tolkar Taylor som att det inte finns några problem alls med att nämna för flickan att hon genomgår ett målbrott. Taylor tar också upp begreppet "normalt" som i att målbrottet är något normalt och inget konstigt och precis som Billie var inne på, något vi alla går igenom. Det finns tydliga likheter mellan Taylors tankar kring pratet om flickors målbrott och de andra tre pedagogerna.

Alla fyra menar att det är mer eller mindre viktigt att prata om men har olika graderingar om hur ämnet ska lyftas fram och huruvida en pedagog bör använda begreppet "målbrott" eller bara "förändring". Jag tolkar också alla pedagogers svar som att de tycker att de bör finnas ett neutralt tänk kring ett kvinnligt målbrott då alla flickor går igenom detta.

5.3. Sammanfattning

Här visas den slutliga analysen om hur sångpedagoger arbetar med det kvinnliga målbrottet och hur de väljer att berätta detta för flickan. Analysen har tillkommit från de ovanstående tolkningarna kring varje pedagogs svar och hur dessa tolkningar besvarar forskningsfrågorna.

Varje elev är unik. Analysen visar inte hur en pedagog bör arbeta om en elev genomgår ett målbrott men inte visar de klassiska symptomen eller om eleven till exempel har en tät höjd i huvudregistret men en tunn botten i bröstregistret. Detta är alltså en analys av det som pedagogerna ofta har erfarenhet när det gäller flickor i målbrottet och tar inte upp speciella fall.

När en pedagog möter en flicka i ålder 11-14 och hon har en läckig röst, speciellt i huvudregistret, svårt för att kontrollera och egalisera sin röst och/eller har en tunn och svag klang. Visar resultatet att pedagogerna tolkar dessa symptom på att en flicka genomgår målbrottet, vilket stämmer överens med tidigare forskning om det kvinnliga målbrottet (Sundberg 2001; Sweet 2015; Gackle 1991; leedberg.com).

Hur en pedagog ska jobba med sin elev beror på pedagog och elev. Pedagogernas svar är olika men alla har de erfarenheter som de anser har fungerat i praktiken. Rent konkret finns det alltså olika sätt för en pedagog att jobba med sin elev som genomgår målbrottet.

Analysen visar på att det finns en fördel med att arbeta med egalisering av huvudregistret och bröstregistret så att flickan inte upplever att hon har två olika röster när målbrottet väl är klart. Detta bör dock göras mjukt då flickan inte ska skada sig och då kan hon med fördel göra glissandoövningar genom problemområdet med lite stämbandsmassa. Alltså svagt och gärna på en vokal eller ljudande konsonant som känns bekväm för flickan och där klangen blir tät. Dessa övningar kan övergå till skalor på en ters eller en kvint, gärna uppifrån och ner för att inte pressa upp bröstregistret och för att behålla den lilla stämbandsmassan. Både glissandoövningar och skalövningar uppifrån och ner kan också med fördel användas för att stretcha upp huvudregistret, som enligt analysen är ett problemområde för de allra flesta flickor i målbrottsåldern. Det kan alltså finnas en vits med att lägga lite extra tid på huvudregistret i övningarna för att egalisera, stretcha upp och träna kontroll runt de tonerna som känns svåra för flickan. Detta för att förebygga och motverka att flickan inte kommer vilja sjunga i sitt huvudregistret när rösten har vuxit klart.

Bröstregistret är enligt analysen ofta det register där det finns kontroll och klang hos flickor som genomgår målbrottet. Därför menar analysen att det inte behöver läggas lika mycket tid på bröstregistret i övningarna som i huvudregistret. När bröstregistret däremot värms upp är det av vikt att se till att flickan inte pressar upp tonerna och börjar forcera rösten. Därför kan en pedagog ha som fingervisning att använda ett litet omfång till ungefär a1. Enligt analysen är det väsentligt att hela tiden utgå ifrån flickans röst och se till att hon inte gör sig till eller försöker härma någon annan. Övningarna bör alltså anpassas till hennes röst och nivå för att progressionen ska bli tydlig.

Repertoaren för en flicka i målbrottet kan variera och den kan också ha stora omfång utan att hennes röst tar skada. Analysen visar att pedagogerna inte är bestämda med deras elevers repertoar men att det finns vissa sätt att arbeta med repertoaren för att inte flickan ska skada sig eller bli rösttrött. Enligt analysen är det väsentligt att anpassa tonarter och kanske till och med ändra i melodin på vissa ställen i låtar för att flickan hela tiden ska utgå från sin egen röst

och sin egen kapacitet. Ordet motivation och sånglust blir väsentligt då en elevs vilja och lust att sjunga är det som präglar pedagogerna i deras val av repertoar. Däremot hävdar vissa av pedagogerna att en flicka som är i målbrottet ska få känna sig hemma och trygg och att repertoaren har en liten tessitura⁶. Det kan säga emot sig självt i och med att en flicka, av egen erfarenhet, inte riktigt vet vad som är svårt och inte svårt. Den egna tolkningen är att utgå ifrån vad flickan vill och hjälp henne när hon stöter på problem i sången eller låten som hon har valt. När pedagogen väljer repertoar så välj en låt med litet omfång och låt flickan sjunga i det läge som är mest bekvämt för henne.

Samtal om det kvinnliga målbrottet med flickorna är enligt analysen den fråga som pedagogerna har varit mest oense om. Gemensamt för alla pedagogerna är att det finns en väsentlig vits med att samtala om detta med flickorna som genomgår det. Hur detta ska genomföras och läggas fram förblir ännu oklart. Enligt analysen finns det två olika sätt att lägga fram det på.

Antingen berättar pedagogen för flickan vad som händer i rösten och att hon genomgår ett målbrott. Pedagogen bör enligt detta tillvägagångssätt normalisera målbrottsperioden så mycket som möjligt precis som att menstruationscykeln är något normalt. Analysen visar att risken med detta är att flickan kan känna att hon är konstig och annorlunda, att hon helt enkelt skulle känna att det är något fel på henne. Det andra tillvägagångssättet är att förklara att flickan genomgår en röstförändring och helt enkelt utelämna begreppet målbrott. Att en pedagog istället lägger fram det som att flickan är i en ålder där det händer mycket med rösten och att stämbanden växer. Risken med detta är att avståndet till det manliga målbrottet ökar och klyftan blir större. Enligt den genusvetenskapliga teorin om att släta ut maskulinitet och femininet blir därför detta alternativet ett steg bakåt i utvecklingen mot ett normaliserat och socialt accepterat kvinnligt målbrott. Analysen ger inget exakt svar om hur detta med fördel ska hanteras men essensen av ämnet är att flickans välmående bör stå i fokus.

5.4. Metoddiskussion

För att komma fram till metoden och arbetssättet användes intervjuer med fyra sångpedagoger. Intervjuerna var tänkta att vara av en låg standardisering och strukturering för att på ett effektivt sätt kunna jämföra svaren och komma fram till ett resultat. Jag tog fasta på vad varje informant hade för upplevelser och erfarenheter och sedan jämförde dem med varandra. De sammanställningar som presenterades i resultatkapitlet är sådant jag ansåg vara

⁶ Tessitura betyder genomsnittshöjden på en låt eller en sång.

relevant för forskningsfrågan. Som forskare var det väsentlig att inte anta svaren som sanningar utan bibehålla en objektiv syn under analysprocessen. Intervjuerna blev därför kritiskt granskade av vad som sagts och av vad som inte sagts. På så sätt fick det slutliga resultatet växa fram.

Valet av metod var adekvat för studiens syfte och mål. Dels för att metoden hade de rätta proportionerna för arbetets omfattning och dels över att det faktist blev ett resultat som känns relevant i förhållande till tidigare forskning och litteratur kring det kvinnliga målbrottet.

Ett annat metodval hade varit enkäter. Antingen tillsammans med intervjuer eller som enskild metod. Fördelen med att göra en enkät är att fler personer hade kunnat delta i studien. Då hade möjligtvis resultatet fått en djupare analys som eventuellt hade varit mer trovärdig. I denna studie valdes enkätmetoden bort på grund av att det är svårt att förklara övningar på pappret och lättare att misstolka frågorna. Däremot hade det kunnat vara en idé att komplettera intervjuerna med enkäter så att empiri hade samlats in från två olika metoder. På grund av att arbetet utfördes under en begränsad tid var detta inget alternativ för denna studie, däremot är det något att reflektera över för kommande och liknande undersökningar.

Observationer hade varit intressant för att få se hur en pedagog jobbar med en flicka i målbrottet. Detta hade också kunnat vara ett komplement till intervjuerna som gjordes. Dock vill jag påpeka det moraliskt svåra i att auskultera på en privat sånglektion. Sång är ett personligt instrument och av egna erfarenheter upplever jag att många tycker att det är läskigt och jobbigt att sjunga, även ibland inför endast sångpedagogen. Om det dels sitter en annan person och tittar på kan det sätta en enorm press på eleven och hen kan känna sig obekvämt, uttittad och rädd. Därför valde jag att inte använda observationer i arbetet. Arbetets omfattningen var också en faktor till att observationer uteslöts.

Jag bestämde mig tidigt i skedet för att använda mig av endast en metod just för att få en så djupgående analys som möjligt i förhållande till tiden som las på arbetet, det vill säga 20 arbetstimmar i veckan under en termin. När intervjumetoden valdes hade jag en tanke om att varje pedagog skulle förklara och sjunga in övningar på inspelningen. För att på ett konkret sätt se hur pedagogen arbetar med sin målbrottselev var det viktigt att ett möte skulle ske för att lättare förstå och minska risken för missförstånd. Jag ville också ha möjligheten att fråga eventuella följdfrågor. Därmed att också få en känsla av personens svar, i form av kroppsspråk, skratt eller bestämd ton. Detta har betytt mycket för den personliga känslan av intervjuerna men inte så mycket för själva analysen.

Under intervjuerna hände det att informanterna svävade iväg och det blev gärna en mer generell metodisk diskussion om unga flickor överlag än flickor som faktiskt genomgår ett målbrott. Därför kanske svaren ibland känns generella och inte specificerade. För att råda bukt på detta hade dels valet av informanter kunnat väljas annorlunda som till exempel mer erfarna pedagoger i ämnet. Därför är det viktigt att i tidigt skede veta vilket syfte och vilka forskningsfrågor som faktiskt ligger till grund för intervjuerna. För att då låta dessa styra intervjuerna.

Anledningen till att det blev fyra sångpedagoger är för att jag ville kunna blanda åldrar, kön och erfarenheter utan att antalet informanter skulle bli för många. Det som styrde helt och hållet var arbetets omfattning i förhållande till tiden. Fyra informanter var därför ett optimalt antal för att dels hålla undersökningen på en lagom nivå men ändå få fram en tillförlitlig och relevant analys och teori.

I intervjuerna ställdes frågor som: informanternas bakgrund och erfarenheter, informanternas syn på huruvida det finns ett problem eller inte med att det inte pratas så mycket om det kvinnliga målbrottet, hur informanterna hanterar tjejer som genomgår ett målbrott och hur informanterna tänker kring övningar och repertoar.

För att kunna besvara frågorna var det väsentligt att informanterna var medvetna om att det finns ett kvinnligt målbrott och att de har undervisat minst en flicka som genomgått ett målbrott.

6. Diskussion

I detta kapitel diskuteras slutresultatet i förhållande till tidigare forskning, litteratur och det valda genusvetenskapliga perspektivet. Frågor som rör det kvinnliga målbrottet presenteras och lyfts fram för vidare forskning och undersökningar. Tre huvudteman kommer diskuteras i kapitlet varav dessa teman är rubriker av sådant som ringar in resultatet och anses vara väsentligt för vidare samtal och studier.

Jag har valt att diskutera begreppet målbrott och hur det eventuellt bör användas framför flickor och mellan lärare och forskare. För att inte påverka flickans självförtroende men ändå för att kunna uppnå en genusmedvetenhet kring båda målbrotten. Jag tar även upp vad den luftiga klangen som ofta drabbar en flicka under målbrottet kan bero på. Om det kan finnas ett samband till trender i sångrepertoaren eller om det helt enkelt är så att det är repertoaren som i

första hand bidrar till den läckiga klangen. Slutligen kommer jag presentera hur mina resultat skulle kunna användas, för att ge en fingervisning till hur en pedagog skulle kunna arbeta med en flicka i målbrottet.

6.1. Begreppet röstförändring - för att förebygga bristande självförtroende

Under intervjuerna framkom det från en del av sångpedagogerna att benämningen "målbrott" inte bör användas för ofta eller inte alls inför flickorna, för att undvika eventuella tvivel på huruvida de är normala eller inte. Jag anser att det är av yttersta vikt att prata om röstförändringen och göra det till en naturlig del av en kvinnas kroppsliga och pubertala förändringar. Det måste få bli helt socialt accepterat liksom helt normalt. Ett målbrott eller en röstförändring, oavsett om en pojke eller en flicka genomgår det, anser jag att hen har en rättighet att veta vad som förändras i kroppen och hur förändringen påverkar hen.

Connell och Pearse (2015) menar att genuskonstruktioner är det som exempelvis gör att patriarkala strukturer finns över huvudtaget (Connol & Pearse 2015). Med detta i åtanke kan det tyckas vara en självklarhet att nämna begreppet målbrott inför flickorna, då de patriarkala strukturerna har format begreppet till något som är manligt. Om då begreppet utelämnas för flickorna kommer pojkarnas målbrott få ännu mer uppmärksamhet och det blir svårare att jobba för en jämnlighet kring de båda målbrotten. Det kan därför vara väsentligt att istället prata om begreppet röstförändring både för kvinnligt och manligt målbrott. Målbrott är dock en fackterm som används för båda målbrotten i forskningssammanhang men genom genuskonstruktioner har samhället konstruerat begreppet till ett maskulint kodat begrepp.

Ur genussynpunkt är det alltså väsentligt att prata om vilket begrepp som bör användas för att minska genuskonstruktionerna av begreppet målbrott. Detta får dock inte ske på bekostnad av flickornas självförtroende/självkänsla. Det framgick under intervjuerna att vissa av sångpedagogerna var oroade över de eventuella komplikationer med bristande självförtroende om detta görs på ett felaktigt sätt. Om detta kan vara ett känsligt ämne för flickan får sångpedagogen tänka ett varv extra och kanske utelämna ordet målbrott. Det bör vara upp till den enskilde sångpedagogen att bestämma.

Däremot är detta ett ämne som berör alla som arbetar med unga flickors röster. Sång är också trots allt något som hos till exempel Greens och Borgströms-Källéns studier konstruerats som feminint kodat. Då sång i sammanhanget praktiserades av personer som enligt genuskonstruktioner ser sig som flickor av det kvinnligt kodade könet (Green 2002,

Borgström- Källén 2011). Även om detta kan tyckas skevt i sin egen diskurs är detta ändå en väsentlig aspekt när det kommer till forskning om och undervisning som berör den kvinnliga röstförändringen. Det finns alltså mer forskning om den manliga röstförändringen trots att sång anses vara feminint kodat i vissa sammanhang. Framförallt inom de afroamerikanska genrerna (Borgström-Källén 2011; Green 1997).

För att jämna ut klyftan mellan en kvinnlig röstförändring och en manlig röstförändring behövs inte bara mer forskning om det kvinnligt kodade målbrottet utan också en pågående diskussion bland pedagoger. För att detta ska bli helt socialt accepterat och att det inte ska kunna finnas risk för bristande självförtroende kan det behövas diskussioner via sociala medier och andra närverksforum där erfarenheter kan utbytas. Andra viktiga aspekter kan också vara att flickorna får reda på att en röstförändring kommer ske, innan det sker. På så sätt mildras informationen till flickorna och förklaringarna om deras röstförändringar blir då inte alltför dramatisk.

6.2. Luftig klang och trender

Vad som är målbrott och vad som är sångrelaterade trender är något pedagogerna berörde i sina svar. Vissa ansåg att flickor överlag inte tycker om att sjunga i sitt huvudregister för att idolerna inte använder sig av det registret och att flickorna då väljer att hellre sjunga i sitt bröstregister. Sångpedagogerna tog upp artister som Adele, Ariana Grande och Ed Sheeran vilket alla är artister som alla använder sitt bröstregister till stor del när de sjunger. Så frågan blir då om den luftiga klangen som uppkommer i huvudregistret beror på ideal snarare än målbrott eller om det kan vara en kombination av båda. Jag vill dock belysa att efterbildande av idoler kan vara en stor influens i hur sångare av alla könstillhörigheter och genrer förhåller sig till sin sång.

Leedberg beskriver problematiken när flickor blir placerade i altstämman där de tvingas pressa upp bröstregistret eller utövar aktiviteter där mycket skrikande utförs som till exempel cheerleading (Leedberg 2013). Hon menar att det kan bidra till att klangen i huvudregistret blir tunn och färglös. Alla pedagoger ansåg att det fanns tendenser på tunn och färglös klang i huvudregistret hos flickor i målbrottsåldern. Sedan huruvida detta var ett stort problem eller inte var lite olika.

Ideal och fysiska förhinder kan med största sannolikhet båda påverka flickans röst genom en målbrottsperiod. Eftersom forskning visar att flickans stämband i vissa fall inte sluter helt tätt under tillväxten och en glipta kan bildas längst bak så att luft läcker igenom (Sundberg 2001).

Samt att pedagogerna upplever att det finns ett ideal där flickor vill efterlikna sina idoler som till största del inte använder sitt huvudregister. Även här kan det tyckas att det inte finns en problematik kring att användandet av huvudregistret blir mindre. För mig är det problematiskt då jag anser att det inte är naturligt att en flicka på 13 år ska efterlikna en fullvuxen röst som till exempel Adeles. Däremot tror jag som många av pedagogerna att det går att använda sådan repertoar till flickor i målbrottet om pedagogen utgår ifrån flickans röst. I nästa avsnitt presenteras hur mina resultat skulle kunna användas för att jobba med flickor i målbrottet. Om pedagogen är medveten om idealen och målbrottet som sker så tror jag att det går att använda repertoar som flickan vill sjunga. Samtidigt som pedagogen är mån om flickans röst och att det finns ett visst fokus på att jobba med huvudregistret så hon inte tappar det helt och hållet när målbrottet väl är klart.

6.3. Arbetsätt och metod

För att komma fram till en metod om hur en sångpedagog kan jobba med en flicka i målbrottet har nyckelord valts ut från sammanfattningen av resultatet. Dessa nyckelord sammanfattar analysen ett steg djupare och kan ge pedagoger en fingervisning i hur ett fungerande arbetsätt kan se ut för en flicka i målbrottet. Sådär skulle alltså mina resultat kunna användas:

Egaliseringsövningar, repertoar i litet omfång och Samtal om målbrottet.

Under målbrottet kan det vara känsligt med klang och svårt att sjunga i huvudregistret. Därför kan det vara av vikt att flickan får lägga lite tid på mjuka egaliseringsövningar. Just för att hon inte ska få ett glapp i rösten när stämbanden har vuxit klart. Dessa övningar görs lämpligast uppifrån och ner med både glissandon och skalor. Pedagogen kan utgå ifrån ljudande konsonanter eller vokaler som eleven tycker är bekväma.

Motivationen är nyckeln till att flickan kommer vilja fortsätta sjunga. Sånglusten väger stort och därför är det viktigt att dels jobba med det som flickan vill jobba med och dels det som pedagogen anser är lämpligt för att flickan ska utvecklas. Om pedagogen utgår från den egna rösten kan flickan få chans att göra det hon vill utan att skada sig. När pedagogen själv bestämmer repertoar kan det vara av vikt att låta flickan få sjunga med ett litet omfång och i ett bekvämt läge så att hon känner att det är roligt, på så sätt bibehålls motivationen. Detta gäller även om pedagogen har en kursplan att förhålla sig till. Förslaget är att varva huruvida pedagogen bestämmer och eleven bestämmer. Oavsett kursplan eller inte kan en idé vara att pedagogen väljer repertoar varannan gång.

Samtalet om målbrottet är otroligt viktigt att nämna för flickan. Som pedagog är det väsentligt att normalisera detta så mycket som möjligt. Inte minst för flickans egen skull då hon bör få reda på vad som händer i hennes kropp under puberteten. Men även för de genuskonstruktioner om manligt och kvinnligt som i detta fall bör slätas ut för att uppnå jämlikhet mellan manligt kodat och kvinnligt kodat målbrott. Detta ska dock inte ske på bekostnad av flickans självförtroende. Huruvida begreppen målbrott eller röstförändring ska nämnas är något pedagogen får avgöra beroende på sin elevs personlighet, självförtroende och självkänsla.

Referenser

- Borgström Källén, C. (2014). *När musik gör skillnad: genus och genrepraktik i samspel*. Diss. Göteborg: Högskolan för scen och musik vid Göteborgs universitet, 2014.
- Borgström Källén, C (2011). *När musiken står på spel: en genusanalys av gymnasieelevers musikaliska handlingsutrymme*. [Elektronisk resurs]. Tillgänglig på internet: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/27998/2/gupea_2077_27998_2.pdf
- Connell, R. & Pearse, R. (2015). *Gender: in world perspective*. (3. ed.). Cambridge, UK: Polity Press.
- Elliot, N. (2009). *Röstboken: tal-, röst och sångövningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Gackle, L. (1991). *The adolescent female voice: Characteristics of change and stages of development*. [Elektronisk resurs]. Tillgänglig på internet: http://pinoymusikero.ucoz.com/_ld/0/74_female.pdf
- Green, L. (1997). *Music, gender, education*. Cambridge: Cambridge University. Press.
- Patel, R. & Davidsson, B. (2011). *Forskningsmetodikens grunder att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Johanneshov: TPB.
- Sundberg, J. (2001). *Röstlära: fakta om rösten i tal och sång*. (3., utvidgade uppl.) Stockholm: Proprius.
- Sweet, B. (2016). *Growing musicians: teaching music in middle school and beyond*. [Elektronisk resurs].
- Thurén, T. (2007). *Vetenskapsteori för nybörjare*. (2., [omarb.] uppl.) Stockholm: Liber.
- Internetkällor**
- LaTour, S & Davids, J. (2014). *Vocal technique: a guide for conductors, teachers, and singers*. Hämtad 2016-11-14 från <http://www.vocaltechnique.info/adolescent-voice-change.html>
- Leedberg, L. (2014). *Adolescent Singing voices*. Hämtad 2016-11-14 från <http://www.leedberg.com/voice/pages/female.html>
- Mell, A. (2013, 15 juli). *Interview with Lynne Gackle: Finding Ophelia's voice (Part 1 of 2) ACDA WA Summer Institute Headliner*. Unison newsletter. Hämtad 2016-09-28 från <https://acdawaunison.wordpress.com/2013/07/16/interview-with-lynne-gackle-finding-ophelias-voice-part-1-of-2-acda-wa-summer-institute-headliner/>